

Tormodus Torfæus
Historia rerum Norvegicarum (1711)
 A norvég nyelvű kiadásról

Tormod Torfæus: Norges historie I–V. Bergen, Eide –
 Vigmostad & Bjørke, 2008–2011.

Jelen írás aktualitását az adja, hogy 2008-ban Bergenben az Eide Forlag kiadásában látott napvilágot annak a monumentális munkának az első három kötete, amelyet a 17–18. századi izlandi származású történész, Tormodus Torfæus¹ (izlandi nyelven: Þormóður Torfason) jelentetett meg *Historia rerum Norvegicarum* címmel 1711-ben. A gigantikus alkotást eddig nem publikálták norvég nyelven, csak latin kiadásban létezett. A máig megjelent öt kötet terjedelme önmagában is lenyűgöző: az első kötet 776, a második 548, a harmadik 397 oldal. A negyedik kötet csak 2010 novemberében, már a Vigmostad & Bjørke kiadó gondozásában jelent meg, 511 oldalon, az ötödik kötet pedig 2011-ben és 476 oldalból áll. Az utolsó, hatodik kötet kiadása még várat magára.

A kötet főszerkesztője Torgrim Titlestad, a Stavangeri Egyetem történelemprofesszora, a szerkesztésben pedig közreműködött Oddvar Nes, a Bergeni Egyetem, valamint Jon Gunnar Jørgensen, az Oslói Egyetem nyelvészprofesszora is. A mű publikálását több éves előkészítés előzte meg, 2001-ben létrehozták többek között a szerkesztők részvételével a Tormodus Torfæus Alapítványt (Tormod Torfæus-stiftelsen), amelynek feladata a fordítás irányítása és a kiadással kapcsolatos munkák elvégzése.

Ki is volt Þormóður Torfason, a 17. század végén és a 18. század elején alkotó történész, aki fiatalon latinosította nevét Tormodus Torfæusra, hogy egyszerűbbé tegye annak leírását és kiejtését a kontinensen? A szerkesztők, nagyon helyesen, igyekeztek elhelyezni Tormodus Torfæust a norvég historiográfia kereteiben.² A 18. századi dán Peter Frederik Suhm (1728–1794)³ a modern norvég történetírás atyját látta Tormodus Torfæusban, persze saját korából tekintve. Torfæust a nagy történetírók sorába – ahogy azt a főszerkesztő, Torgrim Titlestad a mű bevezető fejezeteiben írja – a középkori Snorri Sturluson,⁴ illetve a

1 A norvég nyelvben nem használják a teljes latinosított alakot, az „-us” végződést levágják, azonban jelen írásban a Magyarországon elfogadott változatot, a „Tormodus Torfæus”-t követem.

2 A norvég történetírás történetét tekintve ld. *Ottar Dahl: Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre*. 3. utgave. Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Tromsø, 1976.

3 A dán Peter Frederik Suhm Dánia–Norvégia egyik legfontosabb történetírója a 18. században. Jogásznak tanult, de komolyan foglalkozott matematikával is. Trondheimben ismerkedett meg Gerhard Schøninggel (1722–1780), akivel történelmi kérdéseket vitattak meg. Suhm, dán lévén, dán történelemmel foglalkozott, míg Schøninget elsősorban a norvég történelem érdekelte. Suhm trondheimi tartózkodása során közel százezer kötetel egy komoly könyvtárat épített fel. Részletesen lásd: *Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*. Luno, Koppenhága, 1931, valamint Store Norske Leksikon online: http://snl.no/nbl_biografi/Peter_Frederik_Suhm/utdypning

4 Snorri Sturluson (1179–1241) a középkori izlandi történetírás legismertebb és legnagyobb formátumú alakja, fő műve a *Heimskringla* (1220–1230). Történetírói munkássága mellett betöltötte a korabeli Izland legmagasabb közéleti pozícióját, két ízben (1215–1218; 1222–1231) volt törvénytudó (lögsögumaðr). Bővebben Snorri Sturlusonról: *Sverre Bagge: Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*. University of California Press, Berkeley, 1991, illetve *Marlene Ciklamini: Snorri Sturluson*. Twayne Publishers, Boston, 1978.

18. századi Gerhard Schøning (1722–1780)⁵ és a 19. századi Peter Andreas Munch (1810–1863) közé kell helyeznünk. Peter Andreas Munch mellé oda kellett volna még sorolni kortársát, Rudolf Keyser (1803–1864) is, akivel együtt a mai értelemben vett tudományos történetírás Norvégiában elkezdődött.⁶

Tormodus Torfæus történeti munkásságának megítélése nem volt egységes a különböző korokban. Ole Andreas Øverland (1855–1911)⁷ 1887–1898-ban kiadott tizenkét kötetes művében kifogásolja, hogy Torfæus nem eléggé kritikusan kezelte forrásait. Az izlandi származású Finnur Jónsson (1853–1934) 1928-ban megjelent irodalomtörténetében azt írja, hogy Torfæus olyan áttekintést adott a világnak Norvégia történetéről, amelyet mindenki megértett, mivel munkája latin nyelven íródott, így a nemzetközi szintéren helyezte Norvégiát és annak történelmét a legkorábbi időktől egészen 1387-ig.⁸

Az új norvég kiadás főszerkesztője, Torggrim Titlestad kiemeli, hogy Torfæus munkája után az európai olvasó számára kétségtelenné vált, hogy Norvégia nagyon ősi, önálló nemzet. A hatalmas történeti munka a norvég nemzettudatban azért képvisel olyan fontos helyet, mert a királyság 1319-től kezdve perszónalunióban volt Dániával vagy Svédországgal, 1536-tól pedig az ország Dánia egyik tartományaként létezett, így Tormodus Torfæus Norvégia „első nagykövete lett”.⁹ Torfæus személye és munkája olyan katalizátor szerepet töltött be az 1814 előtti norvég nemzeti ébredésben, mint például az 1776-ban alapított Királyi Norvég Tudós Társaság vagy a már említett Gerhard Schøning 1771-ben megjelent Norvégia története című munkája is. Jens Arup Seip (1905–1992) 1936-ban azt írja, hogy Torfæus volt az, aki a nemzeti függetlenség érzületét kialakította a norvégokban, ami elvezetett a valódi nemzeti függetlenséghez 100 évvel később, 1814-ben, amikor Norvégia alkotmányos monarchiává alakult, majd Svédországgal lépett unióra. Yngvar Nielsen

5 Gerhard Schøning 1722-ben született egy kereskedőcsalád sarjaként. Iskoláit a norvégiai Trondheimben kezdte, ahol megismerkedett Peter Frederik Suhmmal. Teológiai tanulmányait – mint a legtöbb korabeli norvég és dán fiatal – a Koppenhágai Egyetemen folytatta. Tanulmányait 1748-ban fejezte be. Első történeti munkája 1751-ben látott napvilágot „Forsøg til de nordiske landes, særdeles Norges, gamle Geografi” címmel. (Stian Larsen: Med dragning mot nord. Gerhard Schøning som historiker. Hovedoppgave, Tromsø, 1999.)

6 Rudolf Keyser és Peter Andreas Munch-öt tartják a norvég történészkola atyjainak. Ezt először kortársuk, a dán történész Christian Molbech (1783–1857) vetette papírra 1840-ben (idézi: Larsen, S.: i. m. 5.). Rudolf Keyser középiskolai tanulmányai után teológusnak készült, de amellet hamar a történelem felé orientálódott. 1825-től ösztöndíjjal két évet töltött Izlandon, ahol ó- és újjizlandi nyelvet tanult. Hazatérése után az Oslói Egyetemen tanított egészen 1862-ig (Ottar Dahl: Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre. 3. utgave, Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Tromsø, 1976. 39–40.). Peter Andreas Munch Rudolf Keyserrel ellentétben nem teológusnak készült – pedig apja lelkész volt –, hanem jogásznak, de igen hamar a történelem felé fordult, és Koppenhágában, valamint – az első nem katolikus kutatóként – a Vatikánban kutathatott. Peter Andreas Munch munkásságáról ld. Leidulf Melve: Vitskapsfilosofi, historieteori og metode hjå P. A. Munch. (Norsk) Historisk Tidsskrift 91. (2012) 1. sz. 9–36.

7 Ole Andreas Øverland *Illustreret Norges Historie* című tizenkét kötetes munkája a legkorábbi időktől egészen 1814-ig beszél el Norvégia történetét. Nagyon elterjedt és népszerű volt Norvégiában a 19–20. század fordulóján. Dahl, O.: i. m. 229–230.

8 Az izlandi származású filológusprofesszor, aki a Koppenhágai Egyetemen tanított, számos középkori izlandi forrás kiadásával, valamint irodalomtörténeti munkával írta be nevét a tudománytörténetbe. Művei között olyan alapmunkák szerepelnek (Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie, Koppenhága, 1894–1902; Den norsk-islandske skjaldedigtning. A. Tekst efter håndskrifterne, Bd 2, 1200–1400. Koppenhága, 1914–1915), amelyeket ma is használ a filológia és a történettudomány.

9 Fontos megjegyezni, hogy a szerkesztő nem véletlenül használja a „nagykövet” (ambassador) kifejezést, mivel 1905-ben Norvégia úgy nyilvánította ki különválási szándékát Svédországtól, hogy nagykövetségeket állított fel külföldön.

(1843–1916) 1905-ben azt írta Torfæusról, hogy egy olyan igazi történésszel állunk szemben, aki a különböző források kritikai összevetésével dolgozott – idézik a szerkesztők.

A kötet főszerkesztője, Torgrim Titlestad felhívja a figyelmet arra, hogy a 20. század eleji történészek rendkívül kritikusan közelítettek a sagákban fennmaradt történelmi események valóságtartalmához. A norvég–izlandi historiográfiában ezt a „radikális sagakritika” korának szokás hívni.¹⁰ A baloldali, külügyminiszteri posztot is betöltő Halvdan Koht (1873–1965)¹¹ 1929-ben azt írta, hogy a királyi történetíró munkája csupán csak egy krónika. A szerkesztő kiemeli, hogy a 20. században a latin nyelv ismerete a norvég akadémiai körökben nem volt olyan szintű, mint a 19. századi elődeiké. Tormodus Torfæus munkáját olvasva azonban kitűnik, hogy hatalmas tudással bírt a középkori izlandi sagákat illetően, amelyeket szisztematikusan, a korabeli tudományos módszerrel dolgozott fel és építette be azokat munkájába.¹² A sagairodalom felhasználását tekintették a 20. század elején helytelennek, és azt rótták fel Torfæusnak, hogy túlságosan bízott bennük.

A kötet szerkesztői fontosnak tartották, hogy részletesen tárgyalják a szerző életét.¹³ Tormodus Torfæus 1636-ban született a Reykjavík mellett fekvő Engey szigetén. Apja a helyi dán királyi adminisztráció szolgálatában állt. A gyermek Torfæus 11 éves koráig a helyi iskolában tanult, amikor is elküldték az izlandi skálholtli püspöki iskolába latin nyelvet tanulni. 1654-től a kontinensen, a koppenhágai egyetemen folytatta tanulmányait, amelyeket kiváló eredménnyel fejezett be 1657-ben. Egyetemi stúdiumai után 1662-ben hazatért Izlandra, a királyi udvartól kapott megbízással, hogy a régi izlandi kéziratokat gyűjtse össze és fordítsa le dánra. A modern kiadás szerkesztői hangsúlyozzák, hogy az európai monarchák ekkor nagy erőfeszítéseket tettek azért, hogy saját hatalmukat a múltban legitimálják. Az ekkor nagyhatalmiságának csúcsán álló Svédország királyai saját múltjukat izlandi forrásokkal kívánták alátámasztani. Amikor 1665-ben – háborúkat és területeket veszítve Svédországtól – III. Frigyes (1648–1670) dán király kiadta a Királytörvényt (Kongelov), bevezetve az abszolutista kormányzást,¹⁴ nagy erőfeszítéseket tett azért, hogy hatalmát legitimálja Norvégiában is. A dán király svéd riválisaihoz hasonlóan nagy érdeklődést mutatott a történelem és a kultúra iránt. Az immár abszolút hatalommal bíró dán király megbízta az ifjú Torfæust, hogy fordítsa le a középkori kéziratokat, és kérte, hogy az

10 A sagákkal kapcsolatban két iskola alakult ki a 20. században: a „könyvi próza”, valamint a „szabad próza” iskolája. Az előbbi kritikus volt a sagákban fennmaradt történelmi információkat illetően, a sagákat pusztán irodalmi alkotásoknak tekinti. Az utóbbi iskola pedig nem tagadja a kritikai attitűdöt, de nem is zárja ki, hogy a hatalmas sagairodalomban rögzített történelmi események között számos van, ami történelmi tényként fogható fel. A témával kapcsolatban: *Torgrim Titlestad: Tilbake til sagaene. Nytt Norsk Tidsskrift* 26. (2009) 1. sz. 3–14.; *Cisli Sigurðsson: The Medieval Icelandic Saga and Oral Tradition. A Discourse on Method.* Harvard University Press, Cambridge MA, 2004; vagy 20. században megjelent több szerző munkáját összefoglaló kötet: *Else Mundal* (red.): *Sagadebatt.* Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Tromsø, 1977.

11 Halvdan Koht a norvég marxista, baloldali történészek egyik kiemelkedő alakja. Koht erősen szemben állt azzal az irányzattal, amely a sagákban megjelenő eseményeket történelmi forrásértékkel ruházta fel. A sagakritikával kapcsolatos munkái összefoglalóan az *Innhogg og utsyn i norsk historie* című tanulmánykötetben jelentek meg 1921-ben. *Dahl, O.*: i. m. 233.

12 *Jon Gunnar Jørgensen: Tormod Torfæus og det fantastiske i sagalitteraturen.* (Norsk) *Historisk Tidsskrift* 87. (2008) 3. sz. 476.

13 Tormodus Torfæus életét lásd részletesen: *Jørgensen, J. G.*: i. m. 475–490.

14 A dán abszolút monarchiával kapcsolatban magyarul: *Képes György: A dán példa. Abszolutizmus az elméletől a gyakorlatig.* In: *Az abszolút monarchia.* Szerk. Képes György, Gondolat, Bp., 2011. 136–168.; *Sashalmi Endre: A nyugat európai államfejlődés vázlata. 1000–1700.* Pannonica, Bp., 2006. 134–141.; *Sashalmi Endre: Az abszolutizmus. Az abszolút monarchia elmélete.* In: *Az abszolút monarchia* i. m. 25–26., 50–53.

összegyűjtött régi kéziratokat küldje Koppenhágába, hogy azok a királyi könyvtár részét képezzék. Torfæus többek között lefordította a Flateyjarbókot¹⁵ dánra, ami mai kiadásban is 2000 oldalt tesz ki. A fordítások mellett, amiben sokkal produktívabb volt, mint elődei,¹⁶ több más önálló munkát is papírra vetett, ilyen az 1705-ben megjelent *Historia Vinlandiæ antiquæ*, amely Vinland történetét dolgozza fel, valamint az egy évvel később Koppenhágában kiadott *Gronlandia antiquæ* című munka.

1664-ben Frigyes király Stavangerbe küldte Torfæust, ahol királyi kamarás lett. 1667-ben kinevezték királyi antikváriusnak, így tovább tudta végezni történelmi munkáját. Amikor három évvel később a műkedvelő Frigyes meghalt, olyan utód került V. Keresztély (1670–1699) személyében a dán trónra, aki nem követte apja példáját. Az 1672-t követő tíz évben Torfæus nem tudott történelmi munkájának időt szentelni, mivel a királyi udvar különböző megbízásokkal látta el, többek között a király norvégiai törvényein kellett dolgoznia. Kitüntetett szerepet töltött be például védőügypédként az utolsó, 1681–1682-ben lezajló boszorkányperekben.

Tormodus Torfæus a *Historiát* nem a norvég népnek, hanem a külföldnek szánta (hiszen akkor megírhatta volna dánul is),¹⁷ ezért született meg munkája latin nyelven. Jon Gunnar Jørgensen 2008-ban megjelent cikkében többek között azzal indokolja a norvég fordítást, hogy az a latin, amit Torfæus használt, ma már nagyon nehezen befogadható.¹⁸ Torfæus előszavában meg is jegyzi, hogy könyvét „az egész világon olvasni fogják” – így indokolt volt a latin nyelv használata –, ami egybeesett az uralkodó hatalmi ambícióival is. Igaz, hogy Dánia a 17. század közepén számos területét elvesztette, amelyek Svédország kezére kerültek, de a kis jégkorszak végével az északi féltéke átlaghőmérséklete egyre magasabb lett, s a dánok nagy érdeklődést mutattak Grönland „újrafelfedezése” iránt, így maga Norvégia helyzete is felértékelődött.¹⁹ A távoli szigeten a viking korban norvég–izlandi eredetű kolóniák jöttek létre, s a 13. század közepétől a norvég uralkodó birtokává vált, így a 17–18. századi dán uralkodók jogot formáltak minden olyan területre, ami korábban a norvég korona része volt. A 17–18. századi Norvégiában a lakosság lojális volt a Koppenhágában székelő dán uralkodó iránt, hasonlóképpen Tormodus Torfæus is lojális volt uralkodója iránt, de szerette a norvégokat, és munkája hozzájárult a korai norvég nemzettudat kialakulásához.

Terve az volt, hogy Norvégia történetét a kezdetektől egészen a Dániával való unióig követi. Az 1711-es kiadás első könyvében az északi nemzetségekről ír, majd rátér a norvég királyok történetére, nagy hangsúlyt fektetve Széphajú Harald (kb. 860–kb. 930) uralkodására, akire a hagyomány úgy emlékezik vissza, hogy először ő volt az, aki egyesítette Norvégiát. Ér-

15 A Flateyjarbók (a GkS 1005 fol. vagy Codex Flateyensis) egy izlandi szigeten, a Breiðafjörður-ben lévő Flatey-en íródott 1387 és 1394 között. A kódex számos izlandi sagát tartalmaz.

16 Jørgensen, J. G.: i. m. 477.

17 1536 után Norvégiában a dán lett a hivatalos nyelv, annak ellenére, hogy a különböző norvég dialektusok szóban tovább éltek. III. Keresztély (1534–1559) dán Bibliáját Norvégiában is bevezették, aminek norvég fordítása azonban csak a 19. században született meg. 1600-ig csak a középkori törvénykönyvek léteztek norvég nyelven, de azokat is akkor átültették dánra. A dán nyelv írásos használata általános volt egészen a 19. század második feléig. Lars S. Vikør: *The Nordic Languages. Their Status and Interrelations*. Novus Press, Oslo, 2001. 54.

18 Jørgensen, J. G.: i. m. 476.

19 Grönland „újrafelfedezése” egy norvég származású lelkész, Hans Poulson Egede (1686–1758) nevéhez fűződik, akit „Grönland apostolának” is szokás hívni. Egede sikeres misszionáriusi munkát végzett az eszkimók között, s nevéhez fűződik Godthåb (a mai főváros, Nuuk) megalapítása. A 17. században a svédek is alapítottak kolóniákat Észak-Amerikában, ilyen volt az 1638 és 1655 között a Hudson folyó mentén birtokolt terület, amit Új-Svédországnak (Nya Sverige) hívtak. Így a rivalizálás nemcsak Észak-Európában, hanem az atlanti térségben is megjelent.

dekes, hogy Snorri Sturlusontól eltérően Torfæus nem kizárólag a háborús konfliktusokra fókuszál, hanem a nemzeti sága történeteit is megpróbálja integrálni az egészbe. A második kötet középpontjában a keresztény uralkodók állnak, mint Óláfr Tryggvason (995–1000), a mártír szent, Óláfr Haraldsson (1015–1028) és a későbbi uralkodók. Torfæus harmadik kötetében Sverrir király uralkodásáig jut el,²⁰ majd negyedik kötetében Sverrir dinasztiájának uralmát mutatja be és jut el 1387-ig, amikor IV. Óláfr Hákonarson (1380–1387) meghalt,²¹ és Norvégia Dániával unióba került. Egyenes ívet látunk a barbár, pogány korból a keresztény uralkodók regnálásáig, munkájából jól látszik, hogy a „fejlődés” iránya halad a kor felfogásának megfelelő abszolút hatalommal bíró uralkodó felé, a Dániával való unióig.

Torfæus módszertanában megfigyelhető, hogy a korai időszakban kombinálja a kronológiai vonalat az egyes nemzetségek történetével. Forrásai között felhasználta a fennmaradt középkori sagákat is, valamint megjelennek a 17. századi történeti munkák is, de nem kizárólagosan a dán–norvég kútfőkre szorítkozik, hanem tág forráshorizonton mozogva, nagy figyelmet szentel más európai, elsősorban német, svéd és angol forrásoknak is. Torfæus előadásmódjára jellemző, hogy a sagákban olvasható különböző történeteket megpróbálta kritikus módon összevetni egymással, külföldi forrásokkal és egyéb történeti munkákkal. Fontosnak tartotta beemelni a kevésbé megbízható kútfőket is, amelyeket az olvasók számára kommentárokkal látott el.

Tormodus Torfæus tisztában volt vele, hogy a kronológia, amit felállított, nem áll biztos alapokon, de a történeti munka tárgyalásánál, amelyen több mint harminc évig dolgozott, nem tudott más metodikát alkalmazni. A szerző úttörő szerepe vitathatatlan a norvég történetírásban, de az utókor és a mai történészek számára azért is kiemelten fontos, mert Torfæus olyan forrásokat is használt, amelyeket ma már nem ismerhetünk, mivel 1728-ban, a koppenhágai tűzvészben, amikor a város nagy része megsemmisült, odaveszett az egyetem könyvtári állományának nagy része, könyvek és több ezer pótolhatatlan középkori kézirat.

A modern kiadást technikai okok miatt hat kötetre tervezték, így például a második kötetbe került az eredeti kiadás utolsó két, vagyis a 9. és 10. könyve, valamint a 2. és a 3. kötet tartalmazza az eredeti kiadás második kötetét. A kötet szerkesztői azonban ügyeltek arra, hogy kövessék Torfæus szerkesztési elveit, az egyes kötetekben jelölik az egyes könyveket, valamint a fejezetek címeit is, így az olvasó láthatja, hogy miképp épült fel az eredeti négy kötet. A korabeli tervek szerint a hatalmas művet még Torfæus életében lefordították volna dánra is, de mivel a király lecsökkentette az udvari történész fizetését, 2008-ig, közel 300 évet kellett várni, hogy a munka norvég nyelven is megjelenjen. A szerkesztők hatalmas munkát tettek a vállukra, amikor elhatározták, hogy Torfæus művét újonnan kiadják.²² A fordítás mellett önmagában a szerkesztés is óriási munkának bizonyult. Az egyes kötetek végén található a pontos tartalomjegyzék, az olvasót pedig részletes mutató segíti a tulajdonnevek keresésében. Az utolsó, a hatodik kötet kiadása 2012-ben várható.

Miszler Tamás

20 Sverrir Sigurðarson (1177–1202) norvég király a norvég történelem egyik legnagyobb karrierjét befutó alakja volt, aki papnak tanult, majd II. Sigurðr Haraldsson munnur (1133–1155) norvég király fiának vallva magát egy felkelő, a nyírfalásas (birkebeinar) csoport élére állva jutott el a norvég trónig.

21 IV. Óláfr Hákonarson (1370–1387) norvég király II. Óláfrként (1376–1387) Dánia királya is volt, halála után anyja, Margit királynő lett Dánia és Norvégia uralkodója, és Svédország királynőjeként 1397-ben tető alá hozta a három skandináv ország unióját, a kalmari uniót, amely 1523-ig állt fenn.

22 Torggrim Titlestad egy cikkében azt írja, hogy a munkát eleinte többen szkeptikusan fogadták, túl merész vállalkozásnak ítélték, mivel a mű nyelvezete nagyon nehéz és maga a munka is nagyon hosszú. *Torggrim Titlestad: Ti år med Tormod Torfæus – om arbeidet med å oversette og å publisere Historia rerum Norvegicarum fra 1711: hvordan det umulige ble mulig. Historie 21. (2011) 2. sz. 52–59.*

Boris Fausto
Brazília rövid története

Budapest, Equinter, 2011. 346 p.

Kiváló recenziójában Urbán Bálint „par excellence posztmodern nemzetként” emlékezik meg Brazíliáról,¹ melynek – ahogy egyébként az egész latin-amerikai térségnek – legjellemzőbb vonásai a keveredés, illetve a határok és a hagyományos (európai-nyugati) paradigmák folyamatos lebontása. Ugyanakkor ha Brazília történetének magyarországi kutatását vesszük górcső alá, más szempontból érvényesül e posztmodern jelleg. A kevés, e témában született írás alacsony példányszámú tanulmánykötetekben, monográfiákban és szakfolyóiratokban bújjik meg, s – mivel több életműről van szó – számtalan, apróbb-nagyobb témát ölel fel: a pozitívizmus szerepétől a demokratikus nyitáson át Getúlio Vargas diktatúrájának kultúrpolitikájáig. Mindez azt eredményezi, hogy hiába a szétszórt tanulmányok esetenkénti dicséretes összegereblyézése,² a Magyarországon fellelhető anyag nagyjából olyan mozaikos, mint Julio Cortázar Sántaiskolája – tán azzal a kitételrel, hogy még egy, az argentin írófejedelem minden igényét kielégítő aktív olvasó számára sem teszi lehetővé egy teljes Brazília-kép megalkotását.

Tegyük hozzá, a még mindig igen fiatal magyar latin-amerikanisztika számos hiátusának csak egyikéről van szó. A szubkontinens átfogó történetéről nagyjából annyi kötet jelent meg, mint az egyes nemzeteinek történetéről összesen. A Latin-Amerika-történetek Wittman Tiborral (1971) kezdődő sorát Anderle Ádám folytatta (1998), majd Semsey Viktória szánt neki 2008-ban fél kötetet. (Van még egy 1942-ig visszavezethető genealógiájú, de még 1997-ben is egyetemi jegyzetként újranyomott Tolnai György-füzet is, de ritkán tesznek róla említést.) Ezzel szemben a térség országtörténetei mind ez ideig két nemzetre korlátozódtak: Mexikóra (az ezredfordulón két fordítás is megjelent a közép-amerikai országról)³ és Kubára (Anderle Ádám munkája). Miután a számos, Latin-Amerika felzárkózására kidolgozott, meg nem valósult tervből épp Brazíliáé látszik megvalósulni az elmúlt tíz évben, egyre kiáltóbbá vált az ellentét a szambára, capoeirára, Copacabanára, Paulo Coelho-ra meg persze Ronaldinho-ra korlátozódó felszín-Brazília és a sokszínű, gazdag múltú, a miénkhez hasonlóan gyakran megszakított fejlődésű ország igazi képe között.

Éppen ezért volt úttörő jelentőségű Boris Fausto 1999-ban kiadott, angolra még ugyanabban az évben lefordított Brazília-történetének tavaly év végi, magyarországi megjelenése. Ugyanilyen jelentőségű a honi luzitanisztikában José Hermano Saraiva szintén 2011-ben lefordított portugál históriája. Fausto feladata – 350 sűrűn szedett, apró betűs

1 *Urbán Bálint*: Van-e Brazília a Copacabánán és a Cukorsüvegen túl? Prae.hu. Általános művészeti portál. <http://www.prae.hu/prae/articles.php?type=2&cat=3&aid=4578> (A letöltés ideje: 2012. február 10.)

2 Itt legfőképp *Horváth Gyula*: Ültetvény és politika. Tanulmányok Brazília történetéből. Hispánia, Szeged, 1996; illetve *Szilágyi Ágnes Judit*: Metszéspontok. Tanulmányok a portugál és a brazil történelemről. SZTE Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Programja, Szeged, 2009 című munkákra utalok.

3 *Lynn V. Foster*: Mexikó története. Ford. Fazekas Benedek. Pannonica, Bp., 1999; illetve *Daniel Cosío Villegas* et al.: Mexikó rövid története. Szerk. Scholz László. Ford. Pávai Patak Márta. Eötvös, Bp., 2002.

oldalban összefoglalni egy Magyarországnál kilencvenegyszer nagyobb, tizenkilencszer népesebb ország ötszáz évét – már csak azért is nehéznek ígérkezett, mert az az ország, melynek két legtávolabbi városa között akkora a távolság, mint Kelet-Brazília és Dél-Spanyolország között, szükségszerűen heterogén, így egyszerre kapnak helyet benne „a föld őskorát idéző hegyek, őserdők és modern világvárosok, a kőkorszaki életmódot folytató indián törzsek és a technika minden vívmányát élvező milliomosok”.⁴ Mindeközben pedig illetl kielégítenie a történettudomány szintén egyre heterogénebb metodikát alkalmazó és érdeklődési körű kutatóit és olvasóit is, akik számára a történelem nem csak a politikátörténetet jelenti.

A heroikus, állandó mérlegelést igénylő feladatot (vajon mit hagyjak ki?) ugyanakkor Fausto kiválóan oldja meg. A fő kronológiai vonalat adó politikátörténet mellé jól adagolja az azt magyarázó társadalom- és gazdaságtörténetet (időnként felvillantva a historiográfiai vitákat is), és folyamatosan kontextualizálja a történéseket az észak- és latin-amerikai, valamint az európai folyamatokra kitekintve. A terjedelmi korlátok ellenére – legalábbis a kötet döntő részében – ügyel arra, hogy az egyes történelmi szereplők ne csak nevek maradjanak, s arra is nagy figyelmet fordít, hogy a kötet – adatgazdagsága mellett – olvasmányos maradjon. Külön ki kell emelni, hogy a könyv viszonylag zárt egészet alkot, így nagyon csekély az elvarratlan szálak száma: a történések okainak keresésekor nincsenek levegőbe szórt utalások, a hivatkozások legfeljebb a könyv korábbi részeire mutatnak vissza – az esetleges visszakeresésekhez ugyanakkor jól jött volna egy név- és tárgymutató, ami például az angol kiadásban kifejezetten segíti a kötetet tankönyvként használó vagy az esetleg csak egy-egy meghatározott korszakra kíváncsi olvasót.

Egy, az USA-hoz hasonlóan szövetségi államokra bomló, kontinensnyi ország történetének esetében nagy kérdés az egyes régiók, államok szerepének súlyozása. Mindezt már csak azért is ki kell emelni, mert a gyenge infrastruktúra, a hatalmas kiterjedés és az alacsony népsűrűség miatt ezek a regionális kötődések sokáig, és részben még ma is, sokkal erősebbek a nemzetiéknél (népszerű példái ennek a magukat tagállamuk nevével megkülönböztető futballisták, Juninho Pernambucano vagy Ronaldinho Gaúcho). Elég, ha csak arra gondolunk, hogy a homogén nemzet legfőbb propagátora, a 20. századi Brazília legmeghatározóbb egyénisége, Getúlio Vargas is fontosnak tartotta déli származását hangsúlyozni 1930-as Rióba vonulásakor, ahová 3000 gaúcho társaságában, nagy karimájú marhapasztorkalapban érkezett meg.

A kötet terjedelmi korlátaiból adódóan elsősorban a fejlődés motorjait, az események fő mozgatóit emeli a középpontba. Európában szokás ezeket a területeket sikerregióknak vagy szuperrégióknak hívni – például Katalóniát, Lombardiát, Baden-Württembergert értve ez alatt –, amelyek Brazília esetében kétséget kizáróan Rióra és São Paulóra, a tejeskávés-korszak végéig pedig rajtuk kívül Minas Geraisra terjednek ki. A sajátos arculattal rendelkező régiókra és államokra való folyamatos hivatkozás miatt ugyanakkor nagyon nagy szükség lett volna egy az államhatárokat tartalmazó, a magyar kiadásban szereplőnél kevésbé míves, de modernebb térképre.

Egy recenzió keretei között részletes gazdaság- vagy politikátörténeti elemzésbe nem bocsátkozhatunk, a mozaikosság elkerülésére ugyanakkor két olyan szempontot is használhatunk, amivel a teljes brazil történelmet átfoghatjuk: ezek a folyamatosság-megszakítotttság, illetve a regionális történelemben való beágyazottság egymást kiegészítő szempontjai. A brazil történelem kötetben tárgyalt fél évezredének (a könyv a gyarmatosítás előtti időszakot nem taglalja) egészére nagyjából inkább a kontinuitás, mint a diszkontinuitás

4 Kulin Katalin: Mítosz és valóság: Gabriel García Márquez. Akadémiai, Bp., 1977. 29.

jellemző, ugyanakkor a legbővebben elemzett 20. század folyamatos törésekkel, ellentmondásokkal, cikázó irányváltásokkal és kiéleződő konfliktusokkal terhelt. Az egész Latin-Amerika esetében igen gyakran homogén tömbként kezelt gyarmati időszakot jelentősen csupán az Ibéri Unió időszaka törte meg, mikor a portugál trón a spanyol Habsburgok kezébe került, ami száznál is több fokos külpolitikai fordulatot s ennek eredményeképp jelentős holland betöréseket okozott.

A teljes térséget fejtetőre állító latin-amerikai függetlenségi harcok ugyanakkor Brazíliát megkímélték, az anyaországról való leválás nem erőszakos úton, hanem egy olyan folyamat végén következett be, „amely ugyan hozott néhány változást, de sok minden ugyanúgy maradt, ahogy a gyarmati korszakban volt” (71. p.). Ugyanakkor a leválás feltételül szabott kártérítés – gyakorlatilag a portugál államadósság átvállalása – ugyanúgy a brit kölcsönök és a gazdasági függés felé terelte az új államot, mint a többi latin-amerikai országot. Ennek ellenére jelentős különbségek is mutatkoztak, mert Brazília nem demokráciával, hanem császársággal váltotta fel a gyarmati rendszert (1822), és a többi országgal ellentétben a rabszolgaságot sem szüntették meg egyhamar, csak több fokozatban, 1888-ra (nem melleleg erős angol nyomásra), így a folyamat végigkísérte a császárság teljes korszakát. Ugyanakkor viszonylag békés volt az átmenet a nagyjából 1845-re megszilárduló és az 1870-es évektől hanyatló császárságból a köztársaságba.

A változások békés lefolyása a 20. században már egyre kevesebbszer volt jellemző. A problémák gyökerei a század első felében az oligarchák politikába is begyűrűző hatalmából, a katonaság fontos szerepéből, a kávé-monokultúra okozta exportfüggőségből és az így kialakult egyenlőtlen társadalomszerkezetből fakadtak, ami különösen a század második és harmadik negyedében eredményezett roppant fragmentált és ellentmondásos fejlődési utat. E vérzivataros évtizedekben Brazília nagyon sok szempontból másolta a szomszédok politikai rendszereit és módszereit (például Vargas Uriburu vagy Juan Perón populista modelljét) vagy gazdasági pályáját (például az importhelyettesítő iparosítást, majd az azt követő kifelé fordulást). Arra azonban szinte csak a Juscelino Kubitschek-érában volt példa, hogy a jelentős gazdasági fejlődés demokratikus körülményekkel fonódott volna össze.

Az 1980-as évek közepéig a hosszabb, politikátörténetileg összefüggő korszakok autoriterek (az 1964–1985 közötti katonai rezsim), vagy egyenesen diktatórikusak (Getúlio Vargas 1937–1945 közötti periódusa). A század második felének permanens válságaiban része van annak is, hogy az autóipar Kubitschek, majd a katonai rezsim alatti fellendülése olyan koncentrált és nagyszámú munkástömeget teremtett, amely az erős szakszervezeti mozgalom (innen kerül majd ki a sikerelnök: Lula, Luiz Inácio da Silva is!) segítségével egyre inkább képes volt artikulálni problémáit. A gazdasági nehézségek azonban csak nem akarnak megszűnni (például az egyre súlyosbodó, néha évi kétszáz százalékos feletti infláció, amely éppen a munkásokat sújtja leginkább). Brazília nagy paradoxona tehát az, hogy a legnagyobb fejlődést hozó század – amelyet az írni-olvasni tudás növekedése, a meredeken emelkedő GDP, a születéskor várható élettartam növekedése stb. jellemez – a legnagyobb, legtüredezettebb, alkotmányokban és politikai rendszerekben legheterogénebb, s legkevésbé kontinuus is egyben. A kiemelkedően magas jövedelemkoncentráció és a nagy társadalmi szakadékok eltüntetése ugyanakkor már egy új század, regisztrálása pedig majd egy új kötet feladata.

Zelei Dávid

Diarmaid MacCullouch A reformáció története

A reformáció teljes esemény- és eszmetörténete az előzményektől kezdve, kitekintéssel a mára is
Budapest, Európa Könyvkiadó, 2011. 1255 p.

Az oxfordi egyetem kiváló professzorának, a Brit Akadémia és a Királyi Történelmi Társaság tagjának, Diarmaid MacCullouchnak jelen könyve kiváló bizonyítéka annak, hogy a nagy szintézisek kora a történetírásban távolról sem járt le, valamint annak is, nem törvénytörő, hogy egy szintézis jellegű munka adatait illetően szelektív legyen, és a nyugati társadalmakra szabott elméleti modellek ráhúzásában merüljön ki. Ehhez azonban szükségesek a szerző kvalitásai és széles körű lexikális ismeretanyaga is. Jó eredménynek mondhatjuk, hogy a 2005-ben megjelent művet 2011-ben az Európa Könyvkiadó a magyar olvasók kezébe adta.

Olyan egyház- és vallástörténeti munka, amely a nyugati egyház szakadásai és ezen belül is a reformáció történetével foglalkozik, rengeteg van. Ezek nagy része azonban át van szöve egyfajta ideológiai megközelítéssel, a szerző egyéni: vallásos vagy éppenséggel ateista, marxista stb. beállítottságával, másrészt pedig fennáll annak a veszélye is, hogy vagy a kor társadalmi közegének eseményformáló szerepét, vagy az események sorában aktívan részt vevő személyek jelentőségét hangsúlyozzák túlságosan. Ehhez képest MacCullouch könyve új színfoltot jelent a „klasszikus” egyházi történetírás módszereihez viszonyítva, másfajta bemutatásmódot és metodológiát képvisel.

Olvasás közben egyfajta *déjà vu* érzést vált ki abban az esetben, ha az olvasó már ismeri régebbiről Paul Johnsonnak a 20. század történetéről írt összefoglaló munkáját. MacCullouch ezen műve a bemutatás módszerei miatt ugyanis a dogmatika iránt érdeklődőknek nem ajánlott. Bővelkedik ugyanis mikrohistorikus elemekben, anekdotaszzerű elbeszélésekben, ismertetésekben, melyek legtöbbször nem nélkülözik a humort és az iróniát sem. (Hogy csak példaképp említsünk ezek közül egypárat: Rotterdami Erasmus kolostorbeli szerelme egyik szerzetestársa iránt, Kálvin János kiállása Sebastian Castellióval szemben, Ulrich Zwingli radikalizmusa, aminek következtében sokszor kicsúszik a kezéből az irányítás, II. Fülöp búskomorsága stb.) A sok mikrohistorikus elem stílusában olvasmányos-sá, szinte regényhez teszi hasonlóvá a munkát.

A mű bibliográfiája terjedelmes, de ennél is jobban értékelendő az, hogy a szerző valójában ismeri a reformáció történetét Európa egész területén. Közép-Európa szakemberei nagyrészt már hozzászótkak azokhoz a főleg az angolszász tudományos életben megjelenő könyvekhez, tanulmányokhoz, melyek régiójuk egy-egy speciális problémáját általában elnagyoltan, legtöbbször egyoldalúan ismertetik. MacCullouch – habár a tárgyalt korszak, illetve a földrajzi térség is, amelyet bemutat, meglehetősen nagy – törekszik arra, hogy egy területet se hanyagoljon el. Földrajzi szempontból lefedi egész Európát – Skandináviától Szicíliáig, Írországtól Oroszországig –, és amikor a téma kifejtéséhez szükséges, a világ más pontjait is. Az Erdélyi Fejedelemségnek és valláspolitikájának az *Erdélyország: a református Izrael* igencsak beszédes című alfejezetet szenteli. De hasonlóan sokatmondó a többi fejezet, alfejezet címe is (például: *Strassburg: új Róma vagy új Jeruzsálem?*, *Császári végkimerülés*, *pápai fixa ideák*, *Református siker: Skócia* stb.).

A könyv felépítését tekintve egyszerű. Három nagy részre tagolódik, ezek közül az első a *Közös gyökerek* címet viseli, és elsősorban a dogmatikai vitákra, a ma is élő vallási irányzatok alaptételeinek bemutatására és az ezek körüli teológiai eszmeváltásokra koncentrál. A második rész, *Az önmagával meghasonlott Európa* a reformáció és ellenreformáció politikai-diplomáciai-hadi eseményeivel és következményeivel foglalkozik, az Amerikai Egyesült Államok magvát képező angol gyarmatok hitéletével bezárólag. A harmadik rész, az *Élet a hétköznapi élet* a hétköznapi élet valláshoz kapcsolódó megnyilvánulásairól szól, többek között olyan problémákat feszegetve, mint a boszorkányság, a halálhoz vagy a szódómia jelenségéhez való viszonyulás, a vallásháború és a másság iránti tolerancia kérdése stb. Mindhárom rész több fejezetre, alfejezetre oszlik, melyek akár egyenként, külön-külön tanulmányként is olvashatóak.

A mikrohistorikus és szocioantropológiai elemek mindenestre sajátos hangulatot kölcsönöznek a könyvnek, a szerző szakít ugyanis az eddigi történetírói sémákkal. A kötet másik nagy erőssége, amint már fentebb is említettük, a rendkívül széles idő- és térbeli sítót magába ölelő, ugyanakkor pontos ismeretanyag felhasználásával vázolt társadalmi keret bemutatása, valamint a konkrét események leírása. Ritka az olyan történész, aki egyformán részletes és pontos rálátással rendelkezik a pogányság még számos maradványát őrző Litvániára, a gyarmati nagyhatalom Spanyolországra, a svájci kantonok világára, a Tokugawák Japánjára és az Erdélyi Fejedelemségre. Ugyanakkor úgy érezzük, a szerző néha túlzásba viszi az iróniát, oly mértékben, hogy ez akár az ok-okozati összefüggések deformálódásához is vezethet. Ilyen például, amikor a portugál gyarmatbirodalomra támaszkodó keresztény misszió tevékenységét, viszonylagos alázatos hozzáállását és toleráns viselkedését a célterületeken a portugál gyarmatbirodalom szegénységével hozza összefüggésbe. Más helyen véleménye szerint Bethlen Gábor azért nem folytatta a harmincéves háború kezdeti szakaszában a csehek megsegítésére megkezdett háborús erőfeszítéseket, mert „új magyar területek megszerzését áhító kapzsisága erősebbnek bizonyult annál a vágyánál, hogy eljuttassa a kor Dávid királyát”. Ezek az egyoldalú, sommás megközelítések – még ha a munka terjedelme, illetve az alaptéma komplexitása nem is engedí meg összetettebb, több szempontú elemzések, eszmeváltások kifejtését – nem feltétlenül állják meg minden esetben a helyüket, illetve nem feltétlenül hivatottak ismertetni egy-egy történelmi esemény vagy tény összes determináns elemét, mozgatórugóját.

Ezzel együtt maga a munka összességében véve kiváló, és hasznos hozzájárulás a nyugati kereszténység világában lezajlott történelmi folyamatok megismeréséhez. A közeljövőben akár olyan alapkönyvvé is válhat, mint a diplomáciatörténet esetében Henry Kissinger klasszikus *Diplomáciája* vagy Basil Liddell Hartnak a II. világháborúról írt elemzése is.

Lakatos Artur-Lóránd

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet
A kiadásért felel Fodor Pál igazgató
A szedési, tördelési munkálatokat
az MTA BTK TTI Tudományos információs témacsoportja végezte
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy
F. v.: Horváthné Nagy Erzsébet